

Dr. Muhlis AKAR

İŞ ve
TİCARET
AHLÂKI

Rahman ve Rahim olan Allah'in adıyla

Diyabet İşleri Başkanlığı Yayınları / 730
Cep Kitapları / 92
Sorunlarımız Sorumluluklarımız Serisi - 13

Yayın Yönetmeni: Dr. Yüksel Salman
Editör: Dr. Ömer Menekşe
Koordinasyon: Dr. Hafsa Fidan
Tashih: Ömer Çetinkaya

Grafik & Tasarım

RIHTIM Ajans Tel: (0312) 418 16 23

Baskı

Saray Matb. Kağ. Kırt. Tic. ve San. A.Ş. / (0) 312 527 28 90

3. Baskı, Haziran 2011

2011-06-Y-0003-730

ISBN 978 -975-19-4301-9

Sertifika No: 12930

© Diyanet İşleri Başkanlığı

İletişim

Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı
Üniversiteler Mahallesi Dumlupınar Bulvarı No: 147/A
Çankaya / ANKARA
Tel: (0312) 295 72 93 - 94
Faks: (0312) 284 72 88
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Dağıtım ve Satış

Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü
Tel: (0312) 295 71 53 - 71 56
Faks: (0312) 285 18 54
e-posta: dosim@diyanet.gov.tr

İŞ ve TİCARET AHLÂKI

Dr. Muhlis AKAR

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

*Bu eser, Din İşleri Yüksek Kurulu'nun 13/03/2008 tarih
ve 27 sayılı kararıyla basılmıştır.*

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ • 7

GİRİŞ • 11

I- İSLÂM'DA İŞ ve TİCARETE
VERİLEN ÖNEM • 12

II- İŞ ve TİCARET HAYATINDA MÜSLÜMAN
KİŞİDE BULUNMASI GEREKEN AHLÂKÎ
NİTELİKLER • 18

A. İŞADAMI OLARAK • 18

B. İŞVEREN OLARAK • 20

C. İŞÇİ / MEMUR / SÖZLEŞMELİ OLARAK • 24

D. ORTAK GÖREV ve SORUMLULUKLAR • 26

E. ÜRETİCİ OLARAK • 28

F. TÛCCAR OLARAK • 29

DEĞERLENDİRME ve SONUÇ • 52

ÖNSÖZ

İnsan, toplum içinde yaşayan bir varlıktır. Toplu hâlde yaşayan insanlar arasında huzur ve mutluluğun sağlanabilmesi için bireylerin, hak ve yükümlülüklerini bilmeleri ve sorumluluk bilinci içerisinde bunun gereğini yerine getirmeleri gerekir. Sorumluluk bilinci önce kişinin kendisine karşı sorumluluğu ile başlamaktadır. Kendisine karşı sorumluluğunu bilen insan, ailesi ve topluma karşı olan sorumluluğunu da yerine getirebilir.

“İnsanoğlu kendisinin başıboş bırakılacağı mı sanır?” (Kıyâme, 75/36) âyeti, insanın sorumluluk sahibi bir varlık olduğunu belirtmekte, *“Nihayet o gün (dünyada yararlandığınız) nimetlerden elbette ve elbette hesaba çekileceksiniz.”* (Tekâsür, 102/8) âyeti de kendisine başta akıl olmak üzere verilen sayısız nimetlere karşılık insanın da, gücü nispetinde yerine getirmek zorunda olduğu belli yükümlülükleri olduğunu ifade etmektedir.

Toplumları derinden sarsan sayısız sorunun yaşandığı günümüz dünyasında, insanlık onuruna yakışır aydınlık geleceğin inşası için hepimize sorumluluklar düşmektedir. Zira içinde yaşadığımız dünyada insanlık olarak birçok sorunla karşı karşıyayız.

Dünya genelinde insanlığın geleceğini tehdit eden açlık, fakirlik, işsizlik, çevre kirliliği, doğal afetler, sosyal adaletsizlik, fırsat eşitsizliği, ahlâkî çöküntü, manevî kirlenme, madde bağımlılığı, inançsızlık, zulüm, yolsuzluk, yetersiz sağlık koşulları, eğitim ve hukuk alanında karşılaşılan sorunlar, tarihî ve kültürel değerlerin yok edilmesi ve benzeri

problemlerin yanı sıra insanlar arasındaki diyalog, hoşgörü ve tolerans eksikliği, farklılıklara karşı tahammülsüzlük ve farklılıklarla barış içinde bir arada yaşama konusunda yaşanan şiddet ve terör gibi sorunlarla iç içeyiz.

Bu sorunlar yalnızca bir yöreyi, bölgeyi ya da halkı değil küresel anlamda bütün insanları şu ya da bu şekilde etkilemekte ve ilgilendirmekte, bu sorunların üstesinden gelebilecek toplumlar arası/uluslararası kalıcı çözüm yolları aranmaktadır.

Aslında bütün bu toplumsal sorunların başında sahip olduğumuz değerleri fark edememek ve bu değerleri hayata geçirememek yatmaktadır. Bu itibarla değerlerimizi fark etmek ve o değerleri bir davranış bilincine ve yaşayan bir değer hâline getirebilmek son derece önemlidir. Hiç şüphesiz sahip olduğumuz en önemli değer de inanç ve öğretileriyle 14 asırdır insanlığı aydınlatan bir ışık kaynağı olan yüce dinimiz İslâm'dır.

Bugün, insan potansiyelini geliştirme adına ortaya çıkan psikoterapi yöntemlerinden, ekolojik sorunlara ve uyuşturucu ile mücadeleye varıncaya kadar belki de tüm dünya toplumları, dinin müdahalesine, katkısına, daha açıkçası "kutsal"a ihtiyaç duymaktadır. Ve İslâm çağdaşlık adına bu katkıyı sağlayabilecek, çağdaş dünya için yeni dinî formlar üretebilecek dinamik bir dindir.

Bu itibarla yüce dinimizin emir ve tavsiye ettiği paylaşma ve yardımlaşma gibi prensiplere kulak verip, birbirimize karşı yerine getirmemiz gereken birtakım görev ve sorumlulukların bilincinde olarak, omuz omuza vermeli, hayatı acı ve tatlısıyla paylaşmalı, daha yaşanabilir kılmalı, sosyal yar-

dımlaşma ve paylaşmayı temel alan bir hayat tarzını sürdürmeli, mutlu ve huzurlu yarınlara hep birlikte kavuşmalıyız.

Diyanet İşleri Başkanlığımız, üstlendiği yasal görevin sınırları içinde kalarak günümüz insanının dinî talep ve ihtiyaçlarını karşılamayı, toplumsal huzur ve bütünleşmeyi sağlamayı bir sorumluluk olarak kabul etmektedir. Toplumun manevî hayatını olumsuz yönde etkileyen aile içi sorunlar, toplumun neredeyse her bir katmanında farklı şekillerde tezahür eden şiddet, töre cinayetleri, insan hakları ihlalleri, çevreye karşı ilgisizlik, kötü ve zararlı alışkanlıklar gibi ortak duyarlılık ve çözüm gerektiren sosyal konularda dinî bilgi açısından topluma rehberlik etmeyi, bu alanda varsa yanlış dinî anlayışları gidermeyi, bu sorunların çözümüne yönelik çalışmalar yürüten ilgili kurum ve kuruluşlarla işbirliği içerisinde hareket etmeyi bir görev bilmektedir. Birlikte ve barış içinde yaşadığımız, birbirimize insan olarak saygı ve sevgi duyduğumuz bir dünyayı inşaada yüce dinimizin kalıcı öğretisini yapı taşı kılmayı hedeflemektedir.

Bu amaç doğrultusunda hazırlanan “Sorunlarımız ve Sorumluluklarımız” adlı bu seri, çağdaş sorunların yakıcılığını, bugünün dünyasını göz önüne alarak, dinin asıllarından özgür düşünceyle ürettiğimiz, inanç ve ahlâkla bütünleşen sahih bilgiyle aşabileceğimizi, sağlıklı bir din algısının ve gündelik hayata yön veren bir maneviyatın topluma ne derece huzur ve sükûnet sağlayabileceğini göstermektedir.

DIYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

GİRİŞ

İnsanların karakter yapılarının farklı oluşu, şahsi çıkarlar, nefsanî ihtiraslar, arzu ve istekler söz konusu olunca, başkalarının haklarını rahatlıkla ihlal edebilmeleri ahlâkın vazgeçilmezliğini ortaya koymaktadır. Yine insanlar arasında sosyal münasebetlerin devamı, birlik, beraberlik, kardeşlik ve barış ortamının oluşturabilmesi için hukuk kuralları kadar ahlâk kurallarının da toplumda yaşanılır hâle getirilmesi gerekmektedir. Çünkü birey ve toplum hayatında ahlâkın düzenleyici ve yönlendirici rolü inkâr edilemez.

Yüce dinimiz İslâm, fert ve toplum hayatında ahlâkî değerlerin korunup yaşatılmasına büyük önem vermiş, emir ve yasaklarıyla insanların güzel ahlâk sahibi olmalarını hedeflemiştir. Sevgili Peygamberimiz (s.a.s.), “*Sizin en hayırlınız*

ahlâkça en güzel olanınızdır.” (Buhârî, “Menâkıb”, 23, “Edeb”, 38–39; Müslim, “Fezâil” 68) buyurarak bu gerçeği vurgulamışlardır.

Özünde, sözünde ve davranışlarında doğru olan, iyilik ve güzelliklerde yarışıp yardımlaşan, düşmanlık ve kötülüklerden uzaklaşan bir toplum yapısının oluşturulmasına katkıda bulunmak hepimizin ortak görevi ve sorumluluğudur. İslâm’ın iş ve ticaret hayatına getirdiği ahlâkî prensipleri öğrenip uygulamak da yine bu görev ve sorumluluklarımız arasındadır.

I. İslâm’da İş Ve Ticarete Verilen Önem

İslâm’da ibadetler yalnızca namaz, oruç, zekât ve hacla sınırlı değildir. Yüce Allah’ın hoşnut ve razı olduğu bütün söz, fiil ve davranışlar geniş anlamda ibadet kapsamındadır. Bu bağlamda, kişinin yoldan bir taşı kaldırması veya yoldaki bir çukuru onarması, yükünü sırtına alamayan birisine destek vermesi, araca binemeyen hasta, yaşlı ve özürllülere yardımcı olması ibadet olduğu gibi; kazancını helâl yoldan elde etmesi, İslâmî prensiplere uygun olarak ticarî faaliyetlerde bulunması ve iktisadî davranışlar sergilemesi de geniş anlamda ibadettir. Diğer bir ifadeyle hayatın bütün alanlarını iba-

det kapsamına alan İslâm; iş ve ticaret hayatını da ibadet olarak değerlendirmiştir.

Ticaret, helâl kazanç yollarından biridir. Yüce Allah, Kur'an-ı Kerim'de, alışverişi helâl kıldığını bildirir (Bakara, 2/275). Müminlerin, Cuma namazını kıldıktan sonra rızıklarını kazanmak üzere yeryüzüne dağılıp Allah'ın lütfundan (rızıkından) talep etmelerini ister (Cuma, 62/10-11); ticareti teşvik eder (Müzzemmil, 73/20; Fatır, 35/12; Rûm, 30/46); haccın hikmetleri arasında "dünyevî ve uhrevî menfaatleri görmeyi ve elde etmeyi" (Hacc, 22/28) de sayar; hacda ticaretin ibadet samimiyetiyle bağdaşmayacağını düşünerek ticaret yapmaktan kaçınanlara "*Rabbinizin lütfu ve keremini istemekte size bir günah yoktur.*" (Bakara, 2/198) buyurarak zihinlerdeki endişeleri giderir; ticaret erbabından, ticari faaliyetlerde bulunurken Allah'ı zikretmek, namaz kılmak ve zekât vermeye gibi dinî ve toplumsal görevlerini aksatmamalarını ister (Nûr,24/37). Ayrıca insanların "*Birbirlerinin mallarını haksız yollarla alıp yememelerini, bunun helâl olmayacağını; ancak karşılıklı rıza ile yapacakları ticaretin meşrû ve helâl olacağını*" (Nisâ, 4/29) bildirir.

İş ve ticarete verilen bu önem nedeniyledir ki, ilk insan ve ilk peygamber Âdem (a.s.)'in o günün şartlarına göre çiftçilik, dokumacılık, fırıncılık ve aşçılık yaptığı rivayet edilmektedir.

Yine İdris (a.s.) terzilik, İbrahim (a.s.) kumaş ticareti, Nuh (a.s.) ile Zekeriyya (a.s.) marangozluk, İsa (a.s.) kunduracılık, Eyyüb (a.s.) çiftçilik mesleğinin öncüleri olmuşlardır. Ayrıca Davut (a.s.) zırh yapmış ve yaptığı zırhı satarak hem geçimini sağlamış, hem de sadaka vermiştir. Süleyman (a.s.) ise Yüce Allah'ın yardımıyla rüzgâr enerjisinden ve cinlerin işgücünden yararlanmış, göz kamaştıran sarayların inşası onun iktidarının simgesi olmuştur. (Bk. Neml, 27/40)

Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.s.) ise daha kendisine peygamberlik vazifesi gelmezden önce Mekke'de ticaret yapmış, zaman zaman ülke dışına ticari amaçlı seferlere çıkmış ve hayatının her alanında olduğu gibi, ticari alanda da doğru sözlü ve dürüst kişiliği nedeniyle "el-Emîn" yani "en güvenilir kişi" diye anılmıştır. Peygamber olduktan sonra da bu özelliğini sürdürmüş, iş ve ticaret hayatına ölçüler getirmiş ve; *"Doğru sözlü ve güvenilir tüccar, (ahirette) peygamberler, siddîkler ve şehitlerle beraberdir."* (Tirmizî, "Büyû"; 4; İbn Mâce; "Ticârât", 1) buyurarak müminlerden dürüst ticaret yapmalarını istemiş; kendisine hangi kazancın daha üstün olduğunu soranlara ise; *"Kişinin elinin emeği ve dürüst yapılan alışveriştir."* (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 466; IV, 141) şeklinde cevap vermiştir. Mekke'den Medine'ye hicret ettiklerinde

yaptıkları en önemli icraatlarından biri, daha sonra “Medine Pazarı” adını alacak olan bir pazar kurmak olmuştur. Pazar yeri olarak ise kabristan bölgesini seçmiş; böylece sabahleyin işinin başına geçen esnafın (tüccarın), ölümü hatırlayarak dünya lezzetlerine sorumsuzca ve sınırsızca dalmalarının önüne geçmeyi hedeflemiştir. (Bk. Kallek, Cengiz; *Devlet ve Piyasa*, Bilim ve Sanat Vakfı yay, İstanbul 1992, s. 30-33.)

İslâm’da meşru ve helâl ticaret teşvik edildiği, doğru ve güvenilir tüccarlar övüldüğü için sahabe-i kiram da ticaretle iştigal etmiş, kendi el emekleri ve alın terleriyle geçimlerini sağlamaya çalışmışlardır. Hz. Ebu Bekir, Hz. Osman, Zübeyr, Abdurrahman b. Avf gibi seçkin sahabeler ticaret yapmışlardır. Çünkü onlar, çalışıp üretmeden harcıyıp tüketmeyi kabul

etmemişlerdir. Örneğin, Abdurrahman b. Avf, Medine'ye gittiğinde, Resûlullah (s.a.s.) onu Said b. er-Rebî el-Ensârî ile kardeş yapmıştı. Said zengindi. Abdurrahman'a şöyle dedi: "Malımı seninle yarı yarıya paylaşayım ve seni evlendireyim". Abdurrahman ise bu teklifi kabul etmemiş ve; "Allah, malını ve ehlini bağışlasın. Sen bana pazar (çarşın)ın yolunu göster." demiş, pazara giderek, yağ, peynir vs. alıp satmış, kâr ederek geri dönmüştür.

Hz. Ömer, halifeliği döneminde zaman zaman pazarı denetler, orada bazen sadece yabancıları bulur, bundan dolayı üzüldü. Daha sonra halkı topladığında ticareti bırakmalarından dolayı onları kınar ve ikaz ederdi. Halk ise ihtiyaçları olmadığı için ticaretten çekildiklerini söyleyince; *"Allah'a yemin olsun ki, siz çarşı/pazarı terk ederseniz erkekleriniz yabancı erkeklerle, kadınlarınız da yabancı kadınlara muhtaç olurlar."* der ve onlardan ticarete yönelmelerini isterdi. (Bk. el-Mısırî, Refik, Yunus; *Usûlu'l-İktisadi'l-İslâmî*, Beyrut 1989, s. 127-128)

Diğer yandan ticaret tarih boyunca Müslümanlar tarafından sadece bir geçim yolu değil; aynı zamanda İslâm'ı tebliğ vasıtası olarak da değerlendirilmiştir. Dünyanın en uç noktalarına kadar İslâm'ın, Müslüman tüccarlar vasıtasıyla ulaştığı bir gerçektir. İslâm medeniyeti Avrupa'ya ilk defa İspanya ile adımını atarken,

bunda Müslüman tüccarların rolü göz ardı edilemeyecek kadar büyük olmuştur. Aynı şekilde Afrika, Asya ve Avrupa'nın birçok bölgesine de İslâmiyet Müslüman tüccarlarla girmiştir.

Bu nedenle İslâm; ekonomik işbirliğini sağladığı, karşılıklı bilgi ve fikir alışverişinde etkili bir araç olduğu, ayrıca barış ve kardeşliğin gerçekleşmesine katkıda bulunduğu için, iç ticaretin yanı sıra dış ticareti (yani uluslar arası ticareti) de teşvik etmiştir.

II. İş Ve Ticaret Hayatında Müslüman Kişide Bulunması Gereken Ahlâkî Nitelikler

A. İşadamı Olarak

İşadamının en önemli dinî ve ahlâkî görevlerinden biri; yatırım yaparak ülkenin kalkınmasına yardımcı olmak, istihdam probleminin çözümüne katkıda bulunmak ve sosyal içerikli harcamalar yapmaktır. Çünkü İslâm dini, kişilerin helâl ve meşru bir şekilde servet sahibi olmalarını teşvik ederken; elde edilen servetin atıl bırakılmasını ve yatırıma dönüştürülmemesini kınamakta; bu gibilerin ahirette maruz kalacakları sıkıntıları hatırlatmaktadır. (Tevbe, 9/34-35)

İslâm'a göre insanın emrine verilmiş maddî-manevî bütün imkân ve kaynaklar Yüce Allah tarafından kendisine emanet edilmiştir.

Kur'an-ı Kerim'in;

"Size rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah yolunda harcayın." (Münafikûn, 63/10);

"Size ne oluyor da, Allah yolunda harcama yapmıyorsunuz? Hâlbuki göklerin ve yerin mirası Allah'ındır." (Hadid, 57/10) mealindeki ayetleri maddî ve manevî bütün nimetlerin asıl sahibinin Allah olduğunu bildirmektedir.

İnsanlar bu nimetleri Allah'ın rızasına uygun bir şekilde harcadıkları takdirde nimetlerin hakkını vermiş, şükürünü eda etmiş olurlar. Buna göre, meşru ölçüler içerisinde yapılan her türlü sosyal yardımlar Allah için yapılan harcamalar olduğu gibi; yatırım yapıp istihdam oluşturarak insanlara iş imkânı sağlamak ve ülkenin kalkınmasına katkıda bulunmak da Allah için yapılan sosyal yardımlar kapsamındadır.

Kur'an-ı Kerim'de yatırımları ve sosyal amaçlı hayır harcamalarını teşvik için bunların yalnızca dünya hayatıyla sınırlı kalmayıp, ahirette de karşılığının fazlasıyla verileceğine dikkat çekilmektedir:

"Şüphesiz biz, ölüleri mutlaka diriltiriz. Onların yaptıklarını ve bıraktıkları eserlerini yazarız. Biz her şeyi apaçık bir kitapta (Levh-i Mahfuz'da)

bir bir kaydetmişizdir.” (Yâsin, 36/12);

“Siz ne hayır yaparsanız Allah onu bilir.” (Bakara, 2/197);

“Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse onun mükâfatını görecektir.” (Zilzal, 99/7); “Kim salih bir amel işlerse kendi lehine işlemiş olur. Kim de kötülük yaparsa kendi aleyhine yapmış olur. Sonra Rabbinize döndürüleceksiniz.” (Câsiye, 45/15)

Sevgili peygamberimiz ise;

“Herhangi bir Müslüman’ın diktiği ağaçtan yenilen şey onun için sadakadır. Eksiltelen şey onun için sadakadır.”

“Müslüman kişi bir ağaç diker veya ekin eker de, insan, hayvan veya kuş (onların sebze veya meyvesinden) yerse, bu yenilen şey kıyamet gününe kadar o Müslüman için sadaka olur.” (Müslim, “Müsâkât”, 7, 9, 10) buyurarak insanlığa hizmetin ve bu amaçla yapılacak yatırımların önemini vurgulamışlardır.

O hâlde, her türlü israftan, lüks ve gösteriş tüketiminden kaçınarak tasarrufları meşru ve öncelik arz eden yerlerde yatırıma dönüştürüp, üretim ve istihdamın artmasına katkıda bulunmak ve sosyal amaçlı meşru harcamalar yapmak, işadamlarında bulunması gerekli iş ahlâkının ve Müslümanlığın bir gereğidir.

B. İşveren Olarak

Toplum hâlinde yaşamanın insana sağladığı birtakım haklar ve yüklediği sorumluluklar vardır. Haklara saygı göstermek ve sorumlulukları yerine getirmek herkesin ortak dinî ve ahlâkî görevidir. Emeğe saygı da, İslâm'ın üzerinde önemle durduğu bu görev ve sorumluluklardan biridir. Yüce Allah, emeği başlı başına bir değer olarak kabul etmiş, emeğin hem maddî hem de manevî karşılığının olduğunu Kur'an'ın değişik ayetleriyle bize bildirmiştir. Nitekim;

“İnsan için ancak çalıştığı vardır.” (Necm, 53/39);

“Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse onu görecektir. Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse onu görecektir.” (Zilzâl, 99/7-8);

“Allah, bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar. Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararındır.” (Bakara, 2/286) ayetlerinde hiçbir emek ve çalışmanın gerek dünyada, gerekse ahirette karşılıksız bırakılmayacağı açıkça vurgulanmaktadır. Bir hadis-i kudsî'de ise yüce Allah'ın; Kıyamet gününde kendisine verdiği sözü tutmayanın ve çalıştırdığı işçiden tam olarak iş ve hizmet aldığı hâlde; onun emeğinin karşılığını tam olarak vermeyenin hasmı olacağı” (Bk. Buhâri, “İcâre”, 10, “Büyû”, 106) ifade edilmektedir.

İşverenin işçisine (memur/işçi/sözleşmeliye) karşı dinî ve ahlâkî görev ve sorumluluklarını kısaca şu iki ana başlık altında toplayabiliriz:

1. İşçisinin Ücretini/Maaşını Tam ve Zamanında Vermek

Sorumluluğunun bilincinde olan bir işveren; çalıştırdığı kişilerin maaş veya ücretlerinin en azından temel ihtiyaçlarını karşılayacak miktarda olmasına özen göstermeli, mümkün mer- tebe “eşit işe eşit ücret” vermeli; bilgi, beceri ve uzmanlık gerektiren işlerde ise çalışanların durumlarına uygun, tatmin edici ve adil ücret ödemelidir. Vereceği ücreti önceden belirle- meli, sonradan hak kaybına neden olabilecek durumlardan kaçınmalı (Bk. Nesâî, “Eymân”, 10, 44), çalışanların ücretini tam ve zamanında ödemelidir.

Sevgili Peygamberimiz (s.a.s.); “*Çalışanın ü- cretini alın teri kurumadan veriniz.*” (İbn Mâce, “Rü- hun”, 4) buyurarak bu konuda işverenleri duyarlı olmaya davet etmişlerdir.

Unutulmamalıdır ki, işveren işçisinin ücreti- ni tam ve zamanında öderse, o işyerinde verim artar, taraflar arasında sevgi ve saygı oluşur, ça- lışma barışı sağlanır.

2. İşçisini Korumalı, Temel Haklarını Kullanmasına İzin Vermelidir

İşveren; işyerinde gerekli emniyet tedbirlerini almalı, çalışanların ruhen ve bedenen sağlıklı olmalarına özen göstermeli, ibadetlerini rahatlıkla yerine getirebilmelerine imkân sağlamalıdır.

Yine bu hakların bir gereği olarak; işçisine güç ve kabiliyetinin üzerinde iş yüklememeli, onu kardeşi gibi görmeli, temel haklarına saygılı olmalıdır. (Bk. Buhari, "Edeb", 44)

Diğer yandan sigortasız işçi çalıştırmanın, çalışanların sigorta primlerini ödememenin ya da eksik yatırmanın da başlı başına bir kul hakkı ihlâli olduğunu unutmamalıdır.

C. İşçi / Memur / Sözleşmeli Olarak

İslâm'da işçi işveren (çalışan-çalıştıran) ilişkileri, çatışma esasına göre değil; barış, kardeşlik, yardımlaşma, hak-hukuk ve dürüstlük prensipleri üzerine kurulmuştur. Bu nedenle günümüzde ifade edildiği şekliyle memur, işçi, sözleşmeli ve işveren olarak (kamuda ya da özel sektörde) çalışan herkes kazancının helâl olması için gayret etmeli, iş ahlâkının gerektirdiği ilke ve prensiplere uygun davranmalıdır.

Bu genel açıklamadan sonra, çalışanların işverene karşı görev ve sorumluluklarını kısaca şöyle ifade edebiliriz:

1. İşini En Güzel Şekilde Yapmak

Bir akde bağlı olarak kamu veya özel sektörde çalışanlar, aldıkları maaş veya ücretin helâl olması için, kendilerine verilen işleri belirtilen zamanda ve istenilen ölçülerde yapmaya gayret etmelidirler. Çünkü çalışana verilen maaş veya

ücret iyi yapılması gereken işin karşılığıdır. Bu nedenle çalışan kişi, kendisini en iyi şekilde işine vermeli ve standartlara uygun iş yapmalıdır.

Şurası bir hakikattir ki, dikkat ve özenle yapılan her meşru iş, hem kişinin mesleğinde ilerlemesini, hem de üretilen mal veya hizmetlere olan talebin artmasını sağlar. Böylelikle işverenin kazancı da artacağı için alınan maaş veya ücret de helâl olur. Bu konuda sevgili Peygamberimiz; *“Allah Teala sizden birinizin bir iş yaptığı zaman, onu sağlam ve güzel yapmasını sever.”* (Beyhakî, “Şuabu'l-İman”, IV, 334-335) buyurarak; çalışanları sağlam ve kaliteli mal ve hizmet üretmeye teşvik etmiştir.

2. Görev ve Sorumluluğunu Bilip Gereğini Yapmak

İşçi, memur ya da sözleşmeli olarak çalışanlar; gerek işyerlerinden, gerekse üretim araçlarının korunup gözetilmesinden sorumlu olduklarını da unutmamalıdır. Çünkü devlet memuruna, işveren işçisine belirli bir maaş/ücret karşılığında iş vermiş; işin yapıldığı yerdeki araç, gereç ve üretim araçlarıyla makineleri kendilerine emanet etmiştir. Sevgili Peygamberimiz (s.a.s.), çalışanların bu görev ve sorumluluğunu şöyle hatırlatmaktadır: “Çalışan kişi de işverenin malının koruyucusudur.” (Buhari, “İstikraz”, 20)

D. Ortak Görev ve Sorumluluklar

İş ve çalışma hayatında huzur, barış, mutluluk ve verimlilik sağlanabilmesi için İslâm’ın üzerinde hassasiyetle durduğu ahlâkî kuralların çalışan ve çalıştıran taraflarca bilinmesi ve uygulanması gerekir. Bunun için gerekli ilkeler, samimiyet, dürüstlük, adalet, ahde ve akde vefadır. Yüce Allah, Mâide sûresinin ilk ayetinde bu konuda çalıştıran ve çalışanları kapsayacak şekilde şöyle buyurmaktadır: “Ey iman edenler! Akitlerinizi (sözleşmelerinizi, verdiğiniz sözleri) yerine getirin.”

Şüphesiz bu ilkeler hem iş yapan hem de yaptıran bakımından geçerlidir. Diğer bir ifadeyle iş yapanın ne kadar bu ilkelere bağlı kalması gerekliyse, işi yaptıranın da en az o kadar bağlı kalması gereklidir.

İş yapan işini zamanında yapmalı, yaptıran da zamanında karşılığını adalet ölçülerine uygun olarak vermelidir. Aksi takdirde zamanında yapılmayan iş ya da verilmeyen karşılık, tarafların zamanlarının boşa gitmesine, maddeten ve manen zarara uğramalarına, aralarında kin, nefret ve düşmanlığın oluşmasına, böylece çalışma barışının da bozulmasına sebebiyet verir.

Kısaca çalışma hayatında karşılıklı olarak sevgi, saygı, hak, hukuk ve adâlet prensiplerine uygun hareket edilmelidir. İslâm dini, çalıştırdığı kişileri ezen, onların hak ve hukukunu ihlâl eden bir işvereni tasvip etmediği gibi; işvereniyle iyi geçinmeyen, yaptığı işin gereklerini yerine getirmeyen çalışana da tasvip etmez. İslâm'ın istediği; çalışanın ücretini tam ve zamanında ödeyen ve işçisine sevgiyle yaklaşan bir işvereni; aldığı ücreti hak etmek için çalışan ve işini en güzel ve kaliteli bir şekilde yapan işçidir.

Bu nedenle sorumluluğunun bilincinde olan Müslüman kişi; ister işveren ya da amir, ister işçi, memur ya da serbest meslek sahibi olsun

hak ve hukuka riayet etmelidir. Çünkü, başkalarının hakkına saygı gösterenler, saygı görmeye de hak kazanırlar.

E. Üretici Olarak

İş ve ticaret hayatında en önemli ilkelerden biri de her işte en iyiyi, en güzeli, en mükemmel ve en temiz olanı yapmaya ve üretmeye çalışmaktır. Buna göre kişi; yaptığı işi sağlam, kaliteli ve en güzel biçimde yapmalı, işinde hile ve sahtekârlıktan sakınmalı, aldığı parayı hak etmeli, iş ve icraatlarını Allah'ın gördüğü, yazıcı meleklerin kaydettiği ve bunlardan ahirette sorgulanacağını düşünerek hareket etmelidir.

İslâmî ve insanî duyarlılığa sahip olan hiçbir üretici, gerek ürettiği ürünlerle, gerekse piyasaya arz ettiği mal ve hizmetlerle tüketicilere zarar vermemelidir. Ürettiği malı en iyi, en güzel ve en kaliteli bir şekilde üretmeli, ürününde hile yapmamalı ve tüketicileri aldatmamalıdır. Sağlığı tehdit edici mahiyetteki, son kullanma tarihi geçmiş ya da bozulmuş temel gıda ürünlerini satışa sunmamalıdır. Kalitesiz veya kusurlu malları, kaliteli ve kusursuz gibi takdim etmemelidir.

Aynı şekilde müteahhit; yapacağı binanın zemin etüdünü yaptırmalı, iyi bir plan ve proje

çizdirmeli, inşaat malzemelerinden çalmamalı; binayı sağlam, kaliteli, kullanılışlı yapmalı, satarken de makul fiyattan satmalıdır.

Yine doktor hastasına, öğretmen öğrencisine, imam cemaatine, avukat müvekkiline vb. hizmet üretirken standartlara uygun davranmalıdır.

Çünkü işini ve mesleğini en güzel biçimde yapmak ve standartlara uygun mal ve hizmet üretmek dini ve ahlâkî bir görevdir.

F. Tüccar Olarak

Ticaret, insan hayatının vazgeçilmez bir parçasıdır. Herkes doktor veya mühendis olmak zorunda değildir ama herkesin alışveriş yapmak zorunda olduğu bir gerçektir. Çiftçi ürününü, sanatkâr eserini, eczacı ilaçlarını vb... satmak mecburiyetindedir. Aynı şekilde her insan evine yiyecek, içecek ve giyecek almak ve temel ihtiyaçlarını karşılamak için alışveriş yapmak zorundadır. Bütün bu ihtiyaçların karşılanmasında tüccar büyük bir hizmeti ifa etmektedir.

Bu nedenle tabî ve fitrî bir din olan İslâm'da insanların imkân ve kabiliyetlerine göre çalışıp kazanmaları, ticaretle iştiğal etmeleri, gerekli işbirliği ve işbölümü yapmaları ve ihtiyaçları doğrultusunda harcamada bulunmaları doğal

karşılanmış, ancak bu konuda bazı temel ölçü ve ilkeler de getirilerek iş ve ticaret hayatının düzen ve güven içinde, haksızlık ve suiistimalden uzak olarak işlemesi istenmiştir. Bu uğurdaki tüm çaba ve gayretler de geniş anlamda “ibadet” sayılmıştır.

Diğer yandan namaz, oruç, hac gibi ibadetleri eda edebilmek için şartlarını, rükünlerini ve yasaklarını öğrenmek gerekli olduğu gibi; geniş anlamda ibadet olan helâl ve meşrû bir ticareti yapabilmek için de ticari ve ahlâkî prensipleri öğrenmek gereklidir. Hz. Ömer (r.a.)’in, *“Alış-veriş usulünü bilmeyenler çarşı ve pazarımıza girmesinler.”* demesinin temel esprisi de bu olsa gerektir.

Başlıca ticari prensip ve ölçüler şunlardır:

1. Dürüst Olmak/ Müşteriyi Aldatmamak

Kur’an’ın daha ilk sûresinde; *“Bizi dosdoğru yola ilet.”* (Fatiha, 1/6) ayetinin yer alması, dinimizde dürüstlüğün önemi ve gereği konusunda bize yeterli bir fikir vermektedir. Bir başka ayette de; *“Öyle ise emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Beraberindeki tövbe edenler de dosdoğru olsunlar. Hak ve adalet ölçülerini aşmayın. Şüphesiz O, yaptıklarınızı hakkıyla görür.”* (Hûd, 11/112) buyrularak, Hz. Peygambere ve müminlere,

hayatlarının bütün alanlarında dürüst ve güvenilir olmaları emredilmiştir.

Sahabeden biri, Peygamberimize gelerek; *“Ey Allah’ın Rasûlü! İslâm hakkında bana öyle bir öğüt veriniz ki, sizden sonra artık kimseden bir şey sormaya ihtiyacım kalmasın”* demesi üzerine Rasûlullah; *“Allah’a inandım de, sonra da dosdoğru ol.”* (Müslim, “İman”, 62) şeklinde karşılık vermiştir.

Dürüstlük, kişisel ilişkilerden toplumsal ilişkilere, ticari ve mesleki faaliyetlerden kamu görevlerine kadar hayatın bütün alanlarını kapsayan ve mutlaka uyulması gereken bir erdemdir. Unutulmamalıdır ki, amir memuruna, memur amirine, işçi işverenine, müşteri satıcısına, kişi dostuna, eşler birbirlerine güvenmezlerse, böyle bir toplumda huzur ve mutluluktan söz edilemez. Ekonomik ve toplumsal hayatın devamı ve verimliliği de insanların birbirine karşı dürüst davranmalarına bağlıdır. Ölçtüğünü eksik ölçen, tarttığını eksik tartan, malın gerçek fiyatını söylemeyen, kalitesiz malı kaliteli gibi piyasaya arz eden, konuştuğu zaman yalan konuşan, karşısındakilere dürüst davranmayan insanların, bu davranışlarını Müslümanlıkla bağdaştırmak mümkün değildir.

Üzülerek ifade edelim ki, günümüzde dürüst ve güvenilir insanların sayısı azaldıkça; can,

mal, namus ve nesil emniyeti tehlikeye girmekte, servetler yağmalanmakta, çek ve senetler karşılıksız çıkmakta, sahte ürünler piyasaları doldurmakta, birçok alanda ahlâkî çöküş ve çürümeler baş göstermektedir.

Bu nedenle Müslüman tüccar, müşterinin gafletinden veya bilgisizliğinden yararlanıp, sağlam ve kullanışlı olmayan bir malı ona satmamalı, kalitesiz malı kaliteli malla karıştırmamalı, kötüyü iyiden ayırmalı, malın ayıp ve kusuru varsa açıkça söylemelidir. Peygamberimiz (s.a.s.), bir gün pazarı dolaşırken, tahıl satan birisinin yanına gelmiş, elini buğday yığınınına daldırmış, altının ıslak olduğunu görünce sormuş: *“Nedir bu?”*, Satıcı: *“Yağmur yağmıştı, ondan dolayı ıslandı.”* diye cevap verince; Resûlullah; *“Niçin o ıslak tarafı halkın görebilmesi için üste*

getirmedin?" diye sert bir şekilde mukabelede bulunduktan sonra, *"Bizi aldatan bizden değildir."* (Müslim, "İman", 164) ikazını yapmış ve; *"Kusurlu bir malı, ayıbını söylemeden satmak bir Müslüman'a helâl olmaz."* (Müslim, "İman", 43, 164; İbn Mâce, "Ticârât", 45); *"Alıcı ve satıcı doğru söyler, her şeyi açıkça ortaya koyarlarsa, alışverişleri helâl ve mübârek (bereketli) olur"* (Buharî, "Büyû", 19) buyurarak, varsa malın ayıp ve kusurunu söylemenin, tarafların birbirlerine karşı dürüst davranmalarının alışverişin helâl ve bereketli olmasının en önemli şartlarından biri olduğunu belirtmişlerdir. (Bk. Kandemir, M. Yaşar, *Örneklerle İslâm Ahlâkı*, Nesil Yay. s.319-320) Aynı şekilde; *"Doğru sözlü ve güvenilir tacir (ahirette) peygamberler, siddîkler ve şehitlerle beraber bulunacaktır"* (Tirmizî, "Büyû"; 4; İbn Mâce; "Ticârât", 1) hadisleriyle de doğru sözlü ve güvenilir tüccarı övmüşlerdir.

Kısaca Müslüman tüccar özülle, sözüyle, iş ve icraatıyla doğru olmalı, her türlü sahtekârlıktan sakınmalıdır. Müşterisine mal satarken malının cinsini, özelliğini, kalitesini, ayıp ve kusurunu söylemelidir. Olduğu gibi görünmeli, görüldüğü gibi olmalıdır. Özü ve sözü doğru olmadıkça işinin de doğru olmayacağını bilmelidir. Sevgili Peygamberimizin şu hadis-i şerifi bu durumu ne güzel ifade ediyor:

“Kişinin kalbi doğru olmadıkça imanı doğru olmaz. Dili doğru olmadıkça da kalbi doğru olmaz. Kötülüğünden komşusu emin olmadıkça kişi cennete giremez.” (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 198)

2. Güvenilir Olmak

Kişiyi diğer insanlara karşı değerli kılan en önemli özelliklerden birisi de güvenilir olmaktır. Birbirine güvenmeyen fertlerden oluşan bir toplumda huzur, mutluluk ve ilerlemeden söz edilemez.

Güvenilir olmak bütün peygamberlerin ortak özelliğidir. Kur’an-ı Kerim’de peygamberlerin kıssaları anlatılırken, her birinin kavimlerine *“gönderilmiş emin ve güvenilir elçiler oldukları”* sık sık vurgulanmaktadır. (Şuarâ, 26/107, 125, 143, 178) Peygamber Efendimiz bunun en iyi örneği idi. Verdiği sözü mutlaka tutardı. Dürüstlükten ayrıldığı, şaka bile olsa yalan söylediği asla görülmemiştir. Henüz peygamberlik vazifesi verilmezden önce, çevresindeki insanlar tarafından kendisine *“Muhammedü’l-Emîn”* denilmiştir.

Bu nedenle Hz. Muhammed’i örnek alan Müslümanların da emîn ve güvenilir olmaları gerekir. Mü’min, *“Yüce Allah’ın varlığına ve birliğine inanan”* anlamına geldiği gibi, *“başkaları-*

na güven veren ve güvenilen kişi” anlamına da gelir. Gerçek mümin, ahbine vefalı, anlaşmalarına sadık (Mü’minûn, 23/8), özü sözüne uyan, dostluğuna güvenilen kişidir.

Peygamber Efendimiz (s.a.s.), Müslüman’ı ve mü’min’i şöyle tarif etmiştir: *“Müslüman, dilinden ve elinden Müslümanların güvende olduğu, mü’min de insanların malları ve canları hususunda kendisine güvendiği kişidir.”* (Buhârî, “İman” 4, 5; Tirmizî, “İman”, 12)

Kısaca, hayatın bütün alanlarında olduğu gibi ticaret alanında da emin ve güvenilir olmak, Müslüman olmanın ve ticaret ahlâkının bir gereğidir.

3. Yalan Yere Yemin Etmemek

Günlük konuşmalardan alışverişlerdeki pazarlıklara, birilerini ikna etme çabalarından bazı hususları ispatlama gayretlerine, dil alışkanlığı olarak yapılanlara varıncaya kadar sıkça ağızımıza aldığımız yemin; bir kimsenin Allah’ın adını veya sıfatlarını zikrederek sözünü kuvvetlendirmesi demektir.

Yalan yere yemin de, hakikatin gizlenmesi ve gerçeğin ters yüz edilmesidir.

Kur’an-ı Kerim’de yalan yere yeminin, Allah’ın gazabına uğramış olanların nitelikleri

arasında sayılması ve özellikle kâfirlerin ve münafıkların yalan yere yaptıkları yeminlerden örnekler verilerek bu hareketlerinin çirkinliğinin vurgulanması, onun ne derece büyük bir vebal ve günah olduğunu göstermektedir.

Aynı şekilde yeminin bazı şeylere siper yapılması da Kur'an-ı Kerim'de yerilmektedir. Mesela kötü bir malı satabilmek için yemini kalkan yapmak asla tasvip edilemez. Bu nedenle doğru bile olsa, mecbur kalmadıkça alış-

veriş yaparken yemin edilmemelidir. (Bk. Bakara, 2/224-225; Âl-i İmran, 3/77; Maide, 5/89; Nahl, 16/92-96; Mücadele, 58/14-17; Münafikun, 63/1-2; Tahrim, 66/1-2; Kalem, 68/1-12)

Sevgili peygamberimiz;

“Alış verişte çok yemin etmekten sakınınız. Yemin mala sürüm kazandırır; fakat sonra onu mahveder.” (Müslim, “Müsâkât” 132. Ayrıca Bk. Nesâî, “Büyû” 5; İbn Mâce, “Ticârât”, 30); *“Yemin ederek bir Müslüman’ın hakkını alan kimseye, Allah cehennemini vâcip kılar, cenneti de haram eder.”*

Bir adam dedi ki: Ya Resûlullah! Şayet o küçük ve değersiz bir şey ise? Bunun üzerine Peygamberimiz: *“Misvak ağacından bir dal bile olsa böyledir.”* cevabını verdiler” (Müslim, “İmân”, 218. Ayrıca Bk. Nesâî, “Kudât” 30; İbn Mâce, “Ahkâm”, 8,9).

Diğer bir hadislerinde ise; *“Kim Müslüman bir kimsenin malı hakkında yalan yere yemin ederse, (Kıyamet günü) Allah’la karşılaştığında O’nu kendisine karşı gazaplanmış olarak bulur!”* (Buhârî, “Eyman ve’n-Nüzür”, 17; Müslim, “İman”, 36) buyurarak, Müslüman tüccarları bu tip ahlâkî olmayan davranışlardan sakındırmaya çalışmışlardır.

Bu itibarla ticari veya bir başka amaçla yalan yere yemin etmek, Allah’ın yüce adını O’nun haram kıldığı hususlarda kullanmak, basit men-

faatler için “*vallahi, billahi... vs.*” diyerek, insanları “*Allah (in adı) ile aldatmak*”, (Fâtır, 35/5) daha sonra da “*yeminlerini az bir bedele satmak...*” İslâm’da büyük günahlardan sayılmıştır.

“*Kıyamet gününde Yüce Allah bunlarla konuşmayacak, yüzlerine rahmet nazarıyla bakmayacak, onları temize çıkarmayacaktır. Ve onlar için çok acıklı bir azap olacaktır.*” (Âl-i İmrân, 3/77)

Peygamberimiz (s.a.s.), bir hadislerinde; kıyamet günü, Allah’ın kendileriyle konuşmayacağı, yüzlerine rahmet nazarıyla bakmayacağı ve kendilerine azap edeceği bu gibi kimseleri açık ve net bir şekilde şöyle tanımlamaktadır:

Bunlar: “*Elbisesini kibirle yerlerde sürüyen, yaptığı iyiliği başa kakan ve yalan yere yemin ederek ticaret malını fahiş bir fiyatla satmaya çalışanlardır.*” (Müslim, “Îmân” 171. Ayrıca Bk. Ebû Dâvûd, “Libâs”, 25; Nesâî, “Büyû”, 5)

4. Malı Gereğinden Fazla Övmemek

Şüphesiz bir mal ya da ürünü pazarlayıp satmanın yollarından biri de tüketicilere o malın tanıtımını yapmaktır. Ancak bunu yaparken tanıtımda aşırıya kaçılmamalı, malda olmayan özellikler varmış gibi gösterilmemelidir. Aksi takdirde yalan söylenmiş, tüketiciler aldatılmış olur.

Diğer yandan günümüzde üretilen malların tanıtımını yapmak ve tüketicilere arz etmek için reklâm da vazgeçilmez bir ticaret prensibi hâline gelmiştir. Bu nedenle malın gerçek niteliği ile tanıtımı yapılır, işe yalan ve hile karıştırılmazsa, bunda dinî açıdan bir sakınca olmaz. Ancak reklâmlar, müşteriye aldatmaya, onun bilgisizliğinden yararlanmaya ve yapay ihtiyaçlar oluşturmaya yönelik olursa, o takdirde yapılan bu işlem İslâm'ın dürüstlük prensibiyle bağdaşmaz ve manevî sorumluluk gerektirir.

Bu nedenle üretilen ürünlerin satışını arttırmak amacıyla sıkça başvurulan reklam kampanyalarında malın tanıtımında sınır aşılmalı, işe yalan ve mübalağa karıştırılmamalı; hile ve aldatma yoluna gidilmemelidir.

5. Ölçü ve Tartıda Hile Yapmamak

Toplumları temelinden sarsan, çöküş ve yıkılışlarına sebep olan ahlâksızlık türlerinden biri de ölçü ve tartıda haksızlık yapmaktır. Kur'an-ı Kerim, Hz. Şuayb'ın peygamber olarak gönderildiği "Medyen-Eyke" halklarını helake götüren sebeplerden biri olarak ölçü ve tartıda hile yapmalarını gösterir ve Müslümanlara alışverişte adaletli davranmalarını emreder. (Bk. Hûd, 11/84-95; Şuarâ, 26/176-189; Rahmân, 55/9; İsrâ, 17/35; Arâf, 7/185; Mutaffifin, 83/1-7) Sevgili Peygamberi-

miz de geçmiş milletlerin helakine sebep olan günahlardan birinin eksik ölçüp, eksik tartmak olduğunu haber vererek (Tirmizî, “Büyû”, 9) ticaret erbabını dikkatli olmaya davet eder.

Bu nedenle ölçme ve tartma konusunda dürüst davranmak, hile yapmamak, eksik ölçü ve tartı ile satış yapmaktan sakınmak, Kur’an-ı Kerim’in birçok ayetinde yer almıştır:

“Göğü Allah yükseltti ve ölçüyü O koydu. Ölçüde haddi aşmayın. Tartıyı adaletle yapın, teraziyi eksik tutmayın.” (Rahmân, 55/7-9);

“Ölçüyü tam yapın. Eksik verenlerden olmayın. Doğru terazi ile tartın. İnsanların mallarını ve haklarını eksiltmeyin. Yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın.” (Şuarâ, 26/181-183; ayrıca Bk. En’âm, 6/152; İsrâ, 17/35)

Resûlullah (s.a.s.), Medine’ye geldikleri zaman ticaretle uğraşan birtakım insanların ölçü ve tartıyı eksik yaptıklarını görünce, onlara uyarıcı mahiyette Mutaffifîn sûresinin şu ayetlerini okudular:

“Ölçüde ve tartıda hile yapanların vay hâline! Onlar, insanlardan ölçerek bir şey aldıkları zaman tam ölçerler. Fakat kendileri onlara bir şey ölçüp yahut tartıp verdikleri zaman eksik ölçüp, eksik tartarlar. Onlar, o büyük gün; insanların, âlemlerin Rabbinin huzurunda duracakları gün

için diriltileceklerini sanmıyorlar mı?” (Mutaffifîn, 83/1-6)

O hâlde Müslüman esnaf, ölçerek veya tartarak bir şey satarken son derece dikkatli olmalı, kul hakkından sakınmalı, âdetâ “kılı kırk yararcasına” hareket etmelidir.

6. İhtikâr Yapmamak

İhtikâr, fiyatların yükselmesini sağlamak amacıyla malların piyasadan çekilmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Bir ticari malı pahalıya satma gayesiyle stoklayıp piyasaya arzını geciktirmek anlamına gelen ihtikâr; fiyatların yapay bir şekilde yükselmesine ve normal piyasa seviyesinin üzerine çıkmasına sebep olur. (Kallek, a.g.e., s. 56)

Genelde insanların ihtiyaçlarının sömürülmesi yoluyla daha az emekle daha kolay kazanç sağlama mantığına dayanan bir ruhî bozukluğun doğurduğu anti-sosyal davranış tarzı olan bu muamele; özellikle temel ihtiyaç maddeleri söz konusu olduğunda toplumun zarar görmesine sebebiyet vermekte, uzun süre devamı halinde ise, sosyal ve iktisadî bunalımlara yol açabilmektedir. (Bk. Kallek, a.g.e., s. 56) “*Karaborsacı ne fena bir kuldur; fiyatların düştüğünü öğrenince üzülür, yükseldiğini duyunca da sevindir.*” (Zebîdî, Sahih-i Buhârî Muht. Tecrid-i Sarih Terc. DiB. Yay., VI / 449) hadisi bu gibi kimselerin ruhî

durumlarını ve insanlık bakımından düştükleri seviyeyi açık bir şekilde ifade etmektedir. Yine Peygamberimiz, *“Pazara mal getiren rızıklandırılmış, karaborsacı ise lanetlenmiştir.”* (İbn Mâce, *“Ticârât”*, 6) buyurmuşlardır.

7. Müşteriye İyi Davranmak

Esnaf, kendisiyle alışveriş yapan müşterilerine iyi davranmalı; hoşgörülü, güleryüzlü ve tatlı dilli olmalı, her türlü kötü söz ve kaba davranışlardan sakınmalıdır. Bir şey satarken, alırken veya hakkını isterken sert davranmamalı, onlara gerekli kolaylığı göstermelidir. Sevgili Peygamberimiz (s.a.s.); *“Satarken ve alırken, borcunu isterken ve öderken kolaylık gösteren kimseye Allah merhamet eylesin.”* (Buhârî, *“Büyû”*, 16) hadisiyle Allah'ın rahmet ve sevgisinin birbirine iyi davranan alıcı ve satıcıların üzerine olması için dua etmişlerdir.

Aynı şekilde tüccar, müşterinin velinimet olduğunu unutmamalı, ona bir malı fahiş fiyatla satmamalıdır. Az, fakat helâl kâra kanaat ederse daha çok sürüm yapacağını, böylece kendisi kazandığı gibi müşterilerine de hizmet etmiş olacağını bilmelidir.

Nitekim Hz. Ali, Kûfe çarşısını dolaşırken tüccarları; *“Kârın azını reddederseniz, çoğundan da mahrum kalırsınız!”* diye uyarmıştır.

Diğer yandan borçlu, ödeme yapabilecek durumda değilse, borcunu silmek veya bir kısmını bağışlamak ya da söz konusu borcu ertelemek suretiyle müşteriye yardımcı olmak da erdemli bir davranıştır. Bakara sûresi'nin 280. ayetinde;

“Eğer borçlu darlık içindeyse ona eli genişleyinceye kadar mühlet verin. Eğer bilerseniz, (borcu) sadaka olarak bağışlamanız, sizin için daha hayırlıdır.” buyrulurken satıcının, gerektiğinde müşterisinin lehine bazı özel durumlarda fedakârlıkta bulunmasının da kendi hayrına olacağı vurgulanmaktadır.

Müşteri de esnaftan bir mal ya da ürünü vadeli olarak satın almışsa borcunu zamanında ödeyip sözünü yerine getirmeli, borçlu olduğu tüccara zarar vermemelidir. Bile bile ya da ihmal neticesinde mal sahibine borcunu ödemenin başlı başına bir kul hakkı ihlâli olduğunu ve bunun zulüm sayılacağını unutmamalıdır.

Şüphesiz alıcı ve satıcıların birbirine karşı sevgiyle yaklaşmaları ve iyi davranmaları İslâm'ın toplum bireyleri arasında hedeflediği birlik, beraberlik ve diyalogun sağlanmasına da büyük oranda katkı sağlayacaktır. Böylece bireyler arasında cereyan eden ticarî ilişkiler, sadece mal ve bedel değişimi olmaktan öte, manevî bir boyut kazanmış olacaktır ki; bu da

inanan kimseler için ayrı bir değer ifade etmektedir.

8. Müşteri Kızıştırmamak (Neces)

Çoğunlukla malın, fiyat ve sürümünü yapay bir şekilde arttırmaya yönelik bir hile şeklinde ortaya çıkan neces; haksız rekabet çeşitlerinden biridir. Şöyle ki, bir pazarlık esnasında satıcı ile anlaşmalı olan üçüncü bir kişi (veya kişiler) sanki alıcıymış gibi devreye girerek mal ya da hizmete gerçek müşterinin verdiğiinden daha yüksek bir fiyat teklif etmek suretiyle onu yanıltırlar. Müşteri de talip olduğu malı başkasına kaptırmamak için ister istemez daha yüksek meblağ ödemek zorunda kalır. Bu durum pazarlık hâlindeyken olabileceği gibi akdin kesinleşmesinden sonra da vuku bulabilmektedir. (Bk. Kallek, a.g.e., s. 115)

Neceşin (müşteri kızıştırmanın) gerçekleşmesi için üçüncü kişilerin satıcı ile önceden anlaşmalı olması da gerekmez. Akit esnasında veya akitten sonra da üçüncü şahıslar araya girerek mal ya da hizmete daha yüksek fiyat vermek suretiyle aynı olumsuz sonuçların ortaya çıkmasına sebebiyet verebilirler. Ancak pazarlığın olumsuz sonuçlanması ya da ilk müşterinin, satıcının teklifine olumlu veya olumsuz herhangi bir cevap vermemesi durumunda sonrakinin müdahalesi müşteri kızıştırma olarak sayılmaz.

İşte serbest rekabet ortamını zedeleyip haksız rekabete yol açan, kardeşlik ilişkilerini zedeleyen ve bir rantıye sınıfı oluşturarak tüketicilerin zarar görmelerine zemin hazırlayan bu tür muameleleri Hz. Peygamber; *“Bir malı alıyor görünerek kıymetini (değerini) artırmayınız.”* (Buhârî, “Büyû”, 60; Müslim, “Büyû”, 13), *“Neceş yapmayın. Bir kimse kardeşinin pazarlığı üzerine pazarlık yapmasın.”* (Buhârî, “Büyû”, 58, 64, 70; Müslim, “Büyû”, 11) buyurarak yasaklamıştır.

Böylece Hz. Peygamber, döneminin gerektirdiği hukukî ve ahlâkî tedbirleri almış, birtakım ticari iş ve işlemlere bazı kısıtlamalar getirmiştir. Amaç ise, sağlıklı bir ekonomik yapının oluşması, emeğe hak ettiği değer verilmesi, üretici ve tüketicilerin korunması, haksız kazancın ve suistimalin önlenmesidir.

9. Satım Üzerine Satım, Pazarlık Üzerine Pazarlık Yapmamak

Satım üzerine satım; herhangi bir mal ya da hizmeti satın alan müşteri, muhayyerlik süresi içerisindeyken; üçüncü bir kişinin müşteriye gelerek; “Sen bu alışverişi feshet, ben bu maldan daha iyisini sana daha ucuza satayım.”; veya satıcıya gelerek; “Sen bu satımı feshet. Ben o malı daha yüksek fiyata senden satın alayım.” diyerek oluşmuş olan alışverişi bozmasıdır.

Sevgili peygamberimiz (s.a.s.); “*Bir kimse din kardeşinin satımı üzerine satım yapmasın.*” (Müslim, “Nikah”, 49; “Büyû”, 7,8,11) buyurarak ahlâkî olmayan bu tür çirkin işlemlerden Müslüman tüccarları sakındırmışlardır.

Pazarlık üzerine pazarlık ise; mal sahibi ile o malı satın almak arzusunda olan müşterinin, söz konusu malın satımı üzerinde görüşmeleri sürerken; üçüncü bir şahsın mal sahibine gelerek, “*Ben bu mala onun verdiğiinden daha fazla fiyat veririm.*” demesi ya da o malı almak isteyen kişiye, “Sen bu malı satın almaktan vazgeç, ben sana bundan daha iyisini daha ucuza satayım.” diyerek alışverişi bozmasıdır. İşte bu davranışın, taraflar bir fiyat üzerinde anlaşma sürecinde iken, yani alım-satım eğilimi belirdikten sonra yapılması haramdır. Ancak malı almak isteyen kişi kendi rızasıyla alışverişten çekilir, satın al-

maktan vazgeçerse, o takdirde üçüncü şahısların söz konusu mala talip olmasında ve satın almasında bir sakınca yoktur. (*İlmihal*, TDV Yayınları, II, s. 370-372)

Mahiyeti ve uygulaması farklı olduğu için, açık artırma yoluyla satışa sunulan mallar ise bu kapsamda değerlendirilemez.

10. Pazara Mal Getirenleri Dışardan Karşılıyarak Üretici ve Tüketicilere Zarar Vermemek

Hız. Peygamber, şehre mal getiren kafilenin daha şehre varmadan yolda karşılanıp mallarının satın alınmasını yasaklamıştır. (Buhârî, "Büyû", 72; "İcâre", 11,19) Bu yasaklamanın görünen iki gerekçesi vardır:

a) Esnaftan birinin, şehre mal getirmekte olan kafilayı dışarıdan karşılayıp, getirdiği bütün malları satın alması ve şehirde bu maldan bulunmadığı için tekel oluşturarak onları tüketicilere rayiç bedelin üzerinden yüksek bir fiyatla satması,

b) Fiyatlardan habersiz olan kafilayı yolda karşılayıp, getirdikleri malları rayiç fiyatın altında bir fiyatla satın alması.

Böylece her iki durumda da hem üretici (malı dışarıdan getirenler), hem de şehir halkı, yani tüketiciler zarar görecektir.

Şehre dışardan mal getirenlerin yolda karşılanarak ellerindeki mal ucuza kapatılmasını yasaklayan Hz. Peygamber (s.a.s.); “Şehirli köylü adına satış yapmasın. Halkı kendi hâline bırakın; Allah halkın bir kısmıyla diğer kısmını rızıklandır-sın.” (Buharî, “Büyû”, 58, 64; Müslim, “Büyû”, 21) buyurarak, şehirli tüccarın, köylü üretici adına belirli bir komisyon karşılığında satış yapmasını da yasaklayarak günümüzdeki ifadesiyle “asalak” bir rant diye sınıfların doğmasına imkân verecek bütün hukuki boşlukları doldurmuştur.

Yüce dinimiz İslâm karaborsayı yasakladığı gibi, fiyatların sun’î (yapay) olarak yükselmesine sebep olan simsarlığı da yasaklamıştır. Bu nedenle bu konudaki yasağın amacı şu şekilde açıklanabilir:

Üretici malı doğrudan doğruya pazara arz edecek, araya başkaları girerek fiyatların yapay bir şekilde artmasına sebep olmayacaktır. Amaç bu olduğuna göre; fiyatların sun’î olarak artışına neden olmayan hizmetler, yardımlar, pazarlama ve dağıtım işleri bu yasağın kapsamına girmezler. Üreticinin malını tüketiciye arz eden, satıcıya müşteri bulan ve bunun için muayyen bir ücret veya yüzde alan hizmetler de bu şekilde değerlendirilebilir. Zaten günümüzde bu hizmetlere de ihtiyaç vardır.

Özetle İslâm’ın hak anlayışının bir gereği

olarak Hazreti Peygamber ve daha sonra gelen idareciler, sadece sözlü uyarılarla yetinmemişler, tüketiciyi koruyucu mahiyette yasal tedbirlere de başvurmuşlardır. Bu amaçla; şehre dışardan mal getirenlerin yolda karşılanarak, daha pazara ulaşmadan mallarının satılmasını yasaklamakla kalmamışlar; aynı zamanda piyasanın tekelleşme eğilimi gösterdiği durumlarda, narh sistemini de devreye sokarak fiyatların üst sınırını belirlemişlerdir. Aynı şekilde arzın yetersiz oluşundan faydalanarak veya piyasada sun'î mal darlığı oluşturarak ellerinde bulunan malları stoklayıp, daha sonra yüksek fiyatla satmayı amaçlayan kötü niyetli kişileri de uyarılmışlar (Bk. İbn Mâce, "Ticârât", 6; Dârimî, "Büyû", 12); böylece tüketicilerin, gerçek değerinin üzerinden mal satın alarak aldatılmalarını engellemişlerdir.

11. Ticari İşlemleri Kayıt Altına Almak

Ticari hayatta görülen kötü ilişkilerin ve olumsuz sonuçların nedenlerinden biri de tarafların antlaşma maddelerini açıklıkla yazmalarından kaynaklanmaktadır. İslâm, ölçü ve tartıda dürüst davranılmasını, taraflar arasında iyi niyet ve güvenin kurulmasını istemekle beraber; alışveriş ve borçlanma işlemlerinin yazılmasını da tavsiye etmiştir. Kur'an-ı Kerim'de bu konuyla ilgili olarak;

“Ey iman edenler! Belli bir süre için birbirinize borçlandığınız zaman bunu yazın.... Bu Allah katında adalete daha uygun, şahitlik için daha sağlam, şüpheye düşmemeniz için daha elverişlidir.” (Bakara, 2/282) buyrulması, ticari işlemlerin kayıt altına alınmasının gereğine işaret etmektedir.

Kur’an-ı Kerim’in diğer ayetlerine nispetle oldukça uzun olarak nitelendirilebilecek bu ayette, borç ve alışveriş işlemlerinde anlaşmazlık çıkmasını önleyecek, alıcı ve satıcıları haksızlığa uğramaktan koruyacak belgelendirme, şahit tutma ve rehin gibi tedbirlerin alınması

istenmektedir. Bu uygulamaların ne şekilde gerçekleştirileceği konusunda ayrıntılara kadar inilmiş olması da konuya ne derece önem verildiğini göstermektedir. Devamındaki ayette ise; *“Eğer birbirinize güvenerseniz kendisine güvenilen kimse emanetini (borcunu) ödesin ve Allah’ın (emirlerine karşı gelmekten ve yasaklarını ihlal etmekten) sakınsın.”* (Bakara, 2/283) buyru-larak, diğer alanlarda olduğu gibi ticari alanda da güven duygusunun çok önemli bir unsur olduğu ve bunun kötüye kullanılmaması, istismar edilmemesi gerektiği mesajı verilmektedir.

12. Korsan Yollardan Kazanç Sağlamamak

İslâm, emeğe büyük önem vermiştir. Yüce Allah; *“İnsan için ancak çalıştığı vardır.”* (Necm, 53/39) buyurarak buna işaret etmiş, Hz. Peygamber de emeğin hakkının verilmesini değişik hadisleriyle vurgulamışlardır. Ayrıca kul hakkı ihlalinin mağdur edilenler affetmedikçe Allah tarafından affedilmeyeceği belirtilmiştir. Bu nedenle patent hakkını almadan üretim yapmak veya telif hakkını ödemedi orijinal bir kitap ya da CD’yi korsan olarak basıp çoğaltarak piyasaya sürmek, bilgisayar programlarını telif ücreti ödemedi kullanmak, hem emeğe karşı saygısızlık hem de kul hakkı ihlalidir.

Şüphesiz bu tür tavır ve davranışlar, üretim ve yatırımı da olumsuz yönde etkilemekte, ilim adamlarının ve yatırımcıların şevklerini kırmakta, üzerlerinde olumsuz etki yapmaktadır.

Sonuç olarak; korsan yollardan bir mal ya da ürünün, kitap, kaset veya CD'nin üretimi, basımı, piyasaya arzı, yapımcıları ve sahipleri izin vermedikçe caiz değildir ve İslâm'ın ticaret ahlâkıyla da bağdaşmamaktadır.

Ancak müelliflerin izin vermeleri halinde CD'nin kullanılması ve ticari amaç gütmeksizin basılıp çoğaltılması caizdir. Diğer yandan kamuya mâl olmuş ve telif hakkı bulunmayan ya da basımı yapılmadığı için temin edilemeyen kitapların kaynak gösterilmek suretiyle ilmî çalışmalarda istifade etmek amacıyla bazı bölümlerinin fotokopisinin alınmasında dinî açıdan bir sakınca bulunmamaktadır.

IV. Değerlendirme Ve

Sonuç

İslâm'da çalışma ve helâl kazanç, tıpkı ilim gibi farz telakki edilmiş, kişinin kimseye muhtaç olmadan hayatını sürdürebilmesi, çoluk çocuğunun nafakasını temin etmek maksadıyla ticari ve iktisadi faaliyetlerde bulunması geniş anlamda ibadet sayılmıştır. Bu faaliyetlere

ilişkin bazı kural ve prensipler de getirilmiştir. Eğer bu kural ve prensipler bir kenara itilir ve yaşanmazsa; o takdirde piyasada tanık olunan rüşvet, yolsuzluk, haksız kazanç, hırsızlık, borcunu ödememe, çalışma barışının bozulması gibi olumsuzlukları sadece yasal tedbirler ve cezalarla önlemek mümkün olmaz.

Kazanç elde etme konusunda meşruiyet prensibini esas alan İslâm; hırsızlık, gasp, faiz, kumar, rüşvet, şans oyunları; kamu malını zimmetine geçirmek, her türlü yolsuzluk, hileli alışveriş, müşteriye birinci kalite diye ikinci kalite mal vermek, eksik ölçüp eksik tartmak, mal veya hizmetleri fahiş fiyattan satmak, işçi, memur veya sözleşmeli olarak çalışanların görevlerini ihmal veya terk etmeleri, işverenin çalışanlara hak ettiği ücreti, fakire zekâtını vermemesi, üreticinin kalitesiz mal üretilip piyasaya kaliteli gibi takdim ederek pahalıya mal satması gibi her türlü gayrı meşru kazancı yasaklamıştır.

Bu nedenle; İslâmî ve insanî duyarlılığa sahip olan hiçbir kimse, gerek ürettiği ürünlerle gerekse piyasaya arz ettiği mal ve hizmetlerle insanlara zarar vermemelidir. Sağlığı tehdit edici mahiyetteki, süresi geçmiş ya da bozulmuş temel gıda ürünlerini satışa sunmamalıdır. Müşterilerinin bilgisizliğinden yararlanarak onlara fahiş fiyatla mal ve hizmet satmamalıdır.

Ekonomik dengeleri bozmak, haksız kazanç ve rant sağlamak, ölçü ve tartıda hile yapmak, müşteriye (tüketiciyi) aldatmak, ekonomik gücü kötüye kullanmak, çalışanın hakkını vermemek ya da verilen işi hakkıyla yapmamak gibi kişiyi Allah'ın rızasından uzaklaştıran durumların, ödenmesi çok zor birer kul hakkı ihlâli olduğunu unutmamalıdır.

Aynı şekilde Müslüman iş ve ticaret adamı; özgürlüklerinden ve yasal haklarından yararlanırken, başkalarına zarar vermekten şiddetle kaçınmalı, hak sahiplerine haklarını ödemelidir. Hak ettiğinden fazlasını almaya talip olmamalı, meşru ve helâl alanlarda yatırım yaparak ülkenin ekonomik hayatına olumlu anlamda katkıda bulunmalı, istihdam imkânı sağlamalı, işçilerinin haklarını tam ve zamanında ödemeli ve müşterilerine de makul fiyattan mal satmalıdır. İş ilişkilerinde dürüst olmalı, yanıltıcı ve aldatıcı reklam kampanyalarından sakınmalı, verdiği sözü tutmalıdır. Ekonomik gücünü hiçbir zaman bir baskı ve zulüm aracı olarak kullanmamalı, her şeyiyle emniyet ve güven insanı olmalıdır.

Kısaca el emeği ve alın teriyle geçinen her Müslüman; -ister tüccar, ister işveren, isterse işçi, memur, sözleşmeli ya da serbest meslek sahibi olsun- iş ve çalışma hayatında dürüst olmalı, ticaretini helâlinden yapmalıdır. Bunun

için de İslâm'ın, genel ölçülerini belirlediği iş ve ticaret ahlâkını öğrenmeli ve hayatına tatbik etmelidir.

